

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ШЕРЕМЕТА ВІКТОРІЯ ПЕТРІВНА

УДК 811.161.2'373.4(043.3)

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПИ
МОВООБРАЗУ ЖІНКИ
В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Науковий керівник: академік НАПН України,
доктор філологічних наук, професор
МАЦЬКО Любов Іванівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, завідувач
кафедри стилістики української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ДАНИЛЮК Ніна Олексіївна,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки,
професор кафедри української мови;

кандидат філологічних наук, старший
науковий співробітник
ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна,
Інститут української мови НАН України,
старший науковий співробітник відділу
лексикології і лексикографії.

Захист відбудеться «21» лютого 2017 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.25 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Тургенєвська, 8/14, ауд. 7-3).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «19» січня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Посилення уваги в сучасному мовознавстві до антропоцентричної парадигми надає змогу розглядати загальнотеоретичні проблеми запропонованої Е. Бенвеністом тріади «мова – культура – людська особистість» більш збалансовано, з урахуванням усіх об'єктивних аспектів реалізації людини «у мові і через мову». Виділення такої парадигми має у своїй основі констатацію основного об'єкта дослідження в мовознавстві – людини. При цьому культурно вагомим фрагментом відображеної дійсності є не тільки сам образ людини, але і його стереотипні характеристики, що їх зафіксовано у мові відповідними одиницями. Вивчення етнокультурної специфіки мови, осмислення її як способу сприйняття світу зумовило виникнення нових наукових напрямів – когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики, етнопсихолінгвістики тощо. Представники цих наукових галузей активно вивчають важливі етнокультурні елементи: символи, концепти, стереотипи.

Вивчення взаємозв'язку мовних одиниць та культури започатковано й розвинуто у працях В. фон Гумбольдта, О. Потебні та ін. Як «дзеркало культури» мову розглядали Н. Арутюнова, А. Вежбицька, Ю. Лотман, Ю. Степанов, М. Толстой та ін. Мову як культурний код нації, а національну культуру українців як найвагомійший чинник формування української літературної мови вивчають О. Барабаш-Ревак, І. Голубовська, П. Гриценко, Н. Данилюк, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, М. Жуйкова, В. Кононенко, Т. Космеда, С. Лавриненко, Л. Мацько, А. Мойсієнко, Л. Савченко, О. Селіванова, Н. Слухай, О. Тищенко, Н. Хобзей та ін.

Мова і культура – складні взаємопов'язані системи, елементи яких як перетинаються, нашаровуються, утворюючи цілісну парадигму, так і розвиваються паралельно, розгортаються в просторі й часі, в безпосередньому зв'язку зі становленням народу – творця й носія національної культури та мови. У смислових наповненнях слова, висловлюваннях і текстах утілено історично-культурні складники національно-культурного процесу.

Дослідження, присвячені різноманітним аспектам вивчення феномену стереотипізації, надзвичайно актуальні, оскільки національно-культурні стереотипи виявляються на всіх рівнях при комунікативній взаємодії і безпосередньо впливають на поведінку представників певної національної, соціальної спільноти. Поняття «стереотип» активно вивчають когнітологи, етнолінгвісти, психолінгвісти, лінгвокультурологи, соціолінгвісти, представники теорії міжкультурної комунікації: М. Алефіренко, Є. Бартмінський, Ф. Бацевич, А. Белова, А. Вежбицька, І. Голубовська, В. Дем'янков, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, М. Жуйкова, І. Іванова, В. Іващенко, А. Івченко, О. Калита, У. Квастхофф, В. Красних, Ю. Караулов, В. Манакін, В. Маслово, Й. Мацькевич, Л. Мацько, С. Поворознюк, З. Попова, Ю. Прохоров, Т. Радзієвська, О. Садохін, О. Селіванова, Н. Сологуб, Ю. Сорокін, В. Телія, О. Тищенко, С. Толстая та ін. У сучасній лінгвогендерології гендерні стереотипи вивчають: О. Кісь, В. Коваль, Т. Космеда, О. Левченко, А. Мартинюк, В. Слінчук, Т. Сукаленко та ін. Стереотипи у певному сенсі є репрезентантами культури в діалозі культур, важливою ознакою етносу, показником належності людини до певної культури, символом національно-культурної ідентифікації особистості.

Актуальність дослідження визначена його проблематикою – зв'язку мови, мислення, свідомості з традиційною культурою українців; співвідношення «мова» – «традиційна духовна народна культура». У сучасному українському мовознавстві ще не було узагальненої монографічної праці, у якій би на матеріалі українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп здійснювався цілісний багатовимірний опис національно-культурних стереотипів мовообразу жінки. Актуальність також зумовлена потребою вивчення в етнолінгвокультурологічному аспекті тих мовних одиниць, які позначають національно-культурні стереотипи. Такі праці набувають особливої ваги в межах когнітивного напрямку лінгвістичної науки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає науковій проблематиці кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук». Тему дисертації затверджено на засіданні Наукової ради «Українська мова» Інституту української мови НАН України (витяг із протоколу № 55 від 28 грудня 2010 року).

Мета дослідження – з'ясувати лінгвістичні засоби творення національно-культурного стереотипу мовообразу жінки в українських народних піснях, проаналізувати поетику та символіку українських народнопісенних текстів.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати праці науковців, присвячені вивченню поняття «стереотип», сформулювати теоретико-методологічні засади дослідження;
- 2) висвітлити проблеми типологізації національно-культурних стереотипів;
- 3) описати національно-культурні особливості стереотипних уявлень про жінку в традиційній культурі українців;
- 4) розробити структуру національно-культурного стереотипу мовообразу жінки в українських народних піснях;
- 5) визначити типи номінацій жінки в українській народнопоетичній моделі світу;
- 6) виявити мовну реалізацію позитивних та негативних національно-культурних стереотипів мовообразу жінки в українських народних піснях.

Об'єкт дослідження – лінгвостилістичні засоби реалізації мовного образу жінки в українських народних піснях в аспекті семантики, стилістики, лінгвокультурології та у зв'язку з культурологічними настановами народу.

Предмет дослідження – національно-культурні стереотипи мовообразу жінки в українських народних піснях в аспекті семантики, стилістики, лінгвокультурології.

Методи та прийоми дослідження лінгвістичних досліджень українських народних пісень: *гіпотетико-дедуктивний* (для добору фактичного матеріалу); *описовий* (для системної характеристики мовообразу жінки в його загальній та метафоричній репрезентації; для визначення лексико-фразеологічних та стилістичних одиниць, їх класифікації та систематизації словникового складу текстів українських народних пісень у парадигматичному та синтагматичному аспектах; для висвітлення світоглядно-естетичних настанов українського народу, зафіксованих у пісенних текстах, і систематизування мовних ресурсів та їх лінгвістичних інтерпретацій); методики *дефініційного і компонентного аналізу* (для окреслення семантичної основи загальних та образно-метафоричних номінацій жінки в пісенних текстах; для співвіднесення значення лексичних одиниць з окремими

поняттєвими елементами стереотипу жінки у свідомості українців і встановлення семантичної структури цих одиниць); *прийоми порівняння і узагальнення* (для аналізу теоретичного матеріалу та виокремлення основних аспектів лінгвістичного вчення про стереотип); *контекстуальний аналіз* (для виявлення семантичного навантаження певних лексем у конкретному оточенні); *лексико-семантичний аналіз* (для дослідження семантики мовних одиниць, їх емоційного навантаження); *моделювання лексико-семантичних полів* (для реконструювання і репрезентації образу жінки в національно-мовній картині світу української народної пісні); *семіотичних опозицій* (для виявлення типових фольклорних протиставлень); *зіставлення семантико-стилістичних характеристик* фольклорних лексем із відповідними одиницями, зафіксованими у словниках літературної мови; *етимологічні довідки* (для з'ясування змістового наповнення лексичних одиниць); елементи кількісного аналізу.

Джерельною базою дослідження стали збірники українського фольклору ХІХ – ХХ ст. О. Бодяньського, В. Гнатюка, Я. Головацького, Б. Грінченка, З. Доленги-Ходаковського, М. Максимовича, А. Метлинського, С. Тобілевич, І. Франка, П. Чубинського та ін.; жанрово-тематичні збірники весільних, календарно-обрядових пісень (веснянки, купальські пісні, колядки та щедрівки), пісень про кохання, родинне життя; пісенні тексти, записані від виконавців українського фольклору Я. Зуїхи, А. Голентюк та ін.; регіональні збірники (пісні Буковини, Волині, Закарпаття, Поділля, Полісся, Сумщини, Хмельниччини, Чернігівщини); матеріали, зібрані сучасними дослідниками українського фольклору Н. Присяжнюк, В. Дубравіним та ін. Для аналізу семантики мовних одиниць залучено Словарь української мови в 4 т. (К., 1907–1909) за ред. Б. Грінченка, Словник української мови в 11 т. (К., 1971–1980); використано дані етнолінгвістичного словника-довідника «Знаки української етнокультури» В. Жайворонка (К., 2006).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в дисертації вперше в українському мовознавстві

- *розглянуто й узагальнено* розвиток змісту поняття «стереотип» у дослідженнях представників різних наукових напрямів;
- *описано* національно-культурні особливості стереотипних уявлень про жінку в традиційній культурі українців;
- *подано* власну інтерпретацію структури національно-культурного стереотипу мовообразу жінки в українській мові на матеріалі українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп;
- *здійснено* комплексний аналіз та систематизацію національно-культурних стереотипів мовообразу жінки, зафіксованих у текстах українських народних пісень;
- *визначено* типи номінацій жінки в українській народнопоетичній моделі світу;
- *структуровано* лексико-семантичне поле мовообразу жінки у пісенних текстах різних жанрово-тематичних груп;
- *визначено* структуру синонімічних та антонімічних номінацій мовообразу жінки, з'ясовано емоційно-оцінний та образний складники їхньої семантики;
- *описано* загальні, діалектні, метафоричні та фразеологічні номінації на позначення жінки у структурі мовної свідомості українців за матеріалами пісенних текстів різних жанрів у їх зіставленні з номінаціями, засвідченими в лексикографічних джерелах української літературної мови;

- виявлено мовну реалізацію позитивних та негативних національно-культурних стереотипів мовообразу жінки в українських народних піснях;
- виділено і схарактеризовано мовні одиниці, за допомогою яких відбувається фіксація ментальних структур у зразках пісенної творчості, з'ясовано умови їх функціонування в текстах різних пісенних жанрів, проаналізовано і узагальнено стилістичні функції відповідних номінацій.

Теоретичне значення дисертації полягає в поглибленні окремих аспектів теорії національно-культурного стереотипу. За допомогою аналізу мовообразу жінки вдалося доповнити та узагальнити розуміння сутності культурного елемента у складі мовного знака, розширити уявлення про мову як форму етнічної свідомості, особливості функціонування стереотипних уявлень. Матеріали дисертації можуть слугувати для подальших студій у галузі етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвостилістики та лексикології української мови. Результати роботи сприятимуть поглибленій реконструкції української національно-мовної картини світу.

Практичне значення дослідження. Отримані результати можуть бути використані для проведення спеціалізованих курсів і семінарів з питань стилістики української мови, основ теорії комунікації, етнолінгвістики, лінгвокультурології, історії літературної мови, структурного аналізу тексту тощо. Запропоновані матеріали можна використовувати для укладання словника стереотипів української народної пісні.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні результати дослідження викладено в доповідях на наукових конференціях, зокрема: звітно-наукових конференціях викладачів кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; XI Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі (Львів, 2014); Всеукраїнській науковій конференції «Українська мовна особистість. До 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка» (Київ, 2014); IV Міжнародній науковій конференції молодих учених «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (Бердянськ, 2014); Міжнародній науковій конференції «Лінгвістичний простір вищої школи драгомановців (до 95-річчя кафедри української мови та 180-річчя Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова)» (Київ, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення» (Одеса, 2015); VII Міжнародній науковій конференції «Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования» (Брест, Республіка Білорусь, 2015); III та IV Міжнародних науково-практичних заочних інтернет-конференціях: «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (Острог, 2014; 2015); VI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (Мюнхен, Німеччина, 2015); VIII Міжнародному симпозіумі «Гуманітарні і суспільні науки в Європі: досягнення і перспективи» (Відень, Австрія, 2015); XV науковій конференції «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2016).

Публікації. Результати дослідження викладено у 8 статтях, одна з яких – закордонна, та в 4 публікаціях у збірниках тез і матеріалів наукових конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури (298 найменувань), списку використаних джерел (100 найменувань).

Загальний обсяг роботи – 231 сторінка, основний зміст дослідження викладено на 198 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** вмотивовано доцільність вибору теми, обґрунтовано її актуальність, сформульовано мету і завдання роботи, схарактеризовано предмет і об'єкт, методи та джерела фактичного матеріалу, визначено наукову новизну роботи, окреслено теоретичну і практичну цінність отриманих результатів та форми їхньої апробації, зазначено кількість публікацій.

У *першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження національно-культурних стереотипів у сучасному мовознавстві»* узагальнено теоретичні й практичні набутки вивчення проблем взаємодії мови і культури, мови та народу; розглянуто розвиток змісту поняття «стереотип» у дослідженнях представників різних наукових напрямів, подано власну інтерпретацію структури національно-культурного стереотипу мовообразу жінки в українській мові на матеріалі українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп.

Ідея відображення в мові національної культури набула ґрунтовного розвитку в наукових працях В. фон Гумбольдта, О. Потебні, які заклали основи таких сучасних мовознавчих напрямів, як етнолінгвістика та лінгвокультурологія. На початку ХХ ст. проблеми мови і культури вивчав американський лінгвіст і культуролог Е. Сепір. У 70-ті роки ХХ ст. в Європі було сформовано два потужні етнолінгвокультурологічні центри: польський (Є. Бартмінський) та московський (М. Толстой). Етнолінгвістичні дослідження стали предметом наукових зацікавлень А. Вежбицької (Австралія), О. Гердта, В. Красних, В. Телії (Росія), В. Маслової (Білорусь) та ін.

В Україні етнолінгвістика і лінгвокультурологія як самостійні галузі мовознавства почали виокремлюватись у кінці ХХ ст. Вагома роль у становленні українських етнолінгвокультурологічних досліджень належить М. Бігусяк, Г. Гецько, Г. Гримашевич, Г. Добролюжі, В. Жайворонку, Н. Загнітко, В. Конобродській, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Н. Данилюк, В. Кононенко, Н. Осташ, О. Тищенко, Є. Турчин, М. Шарапі, Т. Ястремській та ін., які зосередили увагу на поглибленому вивченні української мови та культури, залучивши для аналізу та опису матеріали автохтонного походження, найкращі зразки української словесної культури різних жанрів.

Антропоцентризм світосприймання передбачає передусім розгляд особистості як одиниці свідомості (В. Жайворонко). Лінгвісти цікавляться не людиною безпосередньо, а людиною в мові. Кожен носій мови одночасно є і носієм культури. Мовні знаки набувають здатності виконувати функцію знаків культури і цим реалізують її основні моделі (О. Барабаш-Ревак).

Національно-культурні стереотипи (далі – НКС) *жінки* в традиційній культурі українців сформувалися під впливом сукупності таких складників: 1) давньої етнічної культурної традиції (*етнокультурні стереотипи* – уявлення про типові риси, що характеризують певний народ (О. Сінкевич); 2) синтезу язичницьких та християнських вірувань (*релігійні стереотипи* – уявлення, які впливають на релігійну ідентичність і вказують на конфесійну або етнічну належність (І. Клімук); 3) етикетних норм поведінки, громадської думки та життєво-звичаєвого права (*гендерні стереотипи* – сукупність

символів і образів, які характеризують «чоловіка» й «жінку» в культурі (В. Слінчук); уявлення людей про те, як поводять себе чоловіки і жінки в комунікації (Ф. Бацевич); *соціальні стереотипи* – схематичні стандартизовані образи чи уявлення про соціальний об'єкт, які зазвичай є емоційно забарвленими і стійкими (В. Ядов). Усі ці чинники регламентували життя жінки від її народження до смерті. Варто зауважити, що етнічний образ жінки не слід абсолютизувати, оскільки його можна вважати певною абстракцією і він досить часто не збігається з реальним. Однак такі образи існують і відіграють суттєву роль у міжкультурних контактах.

Стереотип – це лінгво-ментальний комплекс, який акумулює соціальний, психологічний, історичний досвід людини й виявляється в різних галузях її культурної діяльності. На відміну від концептів, стереотипи становлять традиційні форми вираження певних значень, у свідомості вони існують як стабільні знаки.

На основі опрацьованого пісенного матеріалу та наукових напрацювань українських дослідників подано власну інтерпретацію структури НКС ЖІНКИ.

1. НКС МАЙБУТНЯ ЖІНКА – ДІВЧИНА складається з *позитивних* та *негативних мікростереотипів*. Виділено такі *мікростереотипи*:

1) *позитивний мікростереотип ДІВЧИНА-ДОЧКА*, у пісенних текстах дочку репрезентовано як слухняну дитину-помічницю, що шанобливо ставиться до своїх батьків, радиться з ними, просить їхнього благословення на шлюб із своїм обранцем або погоджується на шлюб із тим, кого для неї обрали батьки;

2) *позитивний мікростереотип ДІВЧИНА-ГОСПОДИНЯ* – процес конструювання гендерної ідентичності дівчини починався від її народження: через низку ритуально-магічних дій відбувалося програмування успішності майбутньої жінки у двох основних сферах її життя – господарсько-виробничій та репродуктивній. Тексти народних пісень свідчать, що українці вважали кращим шлюб з бідною, але працювитою, ніж з багатою ледащицею. У реальному житті при одруженні зважали передусім на сімейний родовід і статки (О. Кісь);

3) *позитивний мікростереотип ДІВЧИНА-НАРЕЧЕНА* – дівчина, яка досягла шлюбного віку (14-18 років), активізувала одну із головних соціокультурних настанов – одруження. Її комунікативна діяльність та поведінка спрямовані на досягнення головної мети – одруження. Основним завданням дівчат-відданиць було привернути увагу представників чоловічої частини молодіжної громади, тому вони ретельно дбали про зовнішній вигляд. У пісенних текстах підкреслюються головні ознаки цього періоду життя дівчини – краса, зрілість, готовність до створення сім'ї, народження дітей. Оспівуються усі її чесноти, які могли б привабити і спонукати молодого чоловіка до одруження із цією дівчиною;

4) *негативний мікростереотип ДІВЧИНА-ЧАРІВНИЦЯ* – в уяві українців жінки, дівчата надзвичайної вроди, знали магічні засоби, вміли чарувати, здатні були впливати на чоловіків, їх волю і почуття;

5) *негативний мікростереотип НЕЧЕСНА ДІВЧИНА* – втрата дівчиною «вінка» (цноти) завжди була ганьбою та засуджувалася в українській громаді. Така дівчина в народних піснях зневажалася. Українці вірили, що «чесна» наречена приносить у дім свого чоловіка добробут, багатство, а «нечесна» – нещастя та біди.

2. НКС ЗАМІЖНЯ ЖІНКА складається з *позитивних* та *негативних мікростереотипів*. Виділено такі *мікростереотипи*:

1) *позитивний мікростереотип ЖІНКА-ДРУЖИНА* – дружина в уяві українців – кохана і вірна порадиця свого чоловіка;

2) *позитивний мікростереотип ЖІНКА-ГОСПОДИНЯ* – перевага віддавалася господарським навичкам та працьовитості жінки. При обранні супутника життя найважливішими орієнтирами слугували саме працелюбність та працездатність потенційного партнера, адже повсякденні господарські та виробничі обов'язки вимагали від жінки неабияких зусиль та умінь, творчості та майстерності;

3) *позитивний мікростереотип ЖІНКА-МАТИ* містить:

- *позитивний мікростереотип РІДНА МАТИ* – материнство в українському суспільстві завжди було в пошані. За традиційними уявленнями українців, повноцінною вважалася жінка, яка реалізувала себе як МАТИ. У народній свідомості образ МАТЕРІ є позитивним, оточеним ореолом святості. Українські народні пісні переповнені найніжнішими почуттями до неї;
- *негативний мікростереотип МАЧУХА* – українці вважали, що жінка, яка погодилася вийти заміж за чоловіка, що мав дітей від першого шлюбу, не зможе їх любити так, як рідних. Образ МАЧУХИ у народній свідомості негативний;
- *нейтральний мікростереотип ТЕЩА* – ставлення українців до матері дружини переважно нейтральне; у жартівливих піснях про тещу й зятя йдеться про їхню неприязнь, теща зазвичай є об'єктом іронічних порівнянь;
- *негативний мікростереотип СВЕКРУХА* – мати чоловіка, в народній уяві поставала лихою, сварливою.

3. НКС ЖІНКА-ПОКРИТКА – материнство поза шлюбом засуджувалося громадою. Українці вважали, що дитина повинна народжуватися в повній сім'ї.

4. НКС ЖІНКА-ВДОВА – ставлення до жінки, яка втратила свого чоловіка, було суперечливим: громада допомагала вдовам у господарських справах, а в обрядових діях вони мали обмежені функції (їх не брали за кумів, вони не були учасницями весільного обряду).

При описі НКС ЖІНКИ враховано такі характеристики: 1) *номінація* (жіночі назви становлять розгалужену систему найменувань жінки за різними ознаками: за віковою характеристикою; за родинними стосунками та свояцтвом; за сімейним станом / соціальною роллю); 2) *зовнішні характеристики* (в пісенних текстах зафіксовано та докладно описано набір зовнішніх параметрів, з яких складається портрет «ідеальної жінки-красуні», готової до створення сім'ї); 3) *характеристики, не пов'язані із зовнішністю* (морально-етичні, емоційно-психологічні, інтелектуальні); 4) *традиційні атрибути*: ДІВЧИНА – весільні символи – вінок, перстень; символи дівочтва – коса, зілля, квіти; ЗАМІЖНЯ ЖІНКА – дитина, діти; ключі, скриня, худоба; ПОКРИТКА – позашлюбна дитина; ВДОВА – діти, нива); 5) *характеристика родинно-соціальних стосунків* (традиційні моделі спілкування між: дівчиною – милим, дівчиною – батьками; жінкою – чоловіком, жінкою – дітьми, жінкою – іншими членами родини).

Отже, за основу вивчення НКС взято нерозривний зв'язок трьох понять «мова – культура – людська особистість». НКС – це згустки знань, схематизовані, усталені структури колективної свідомості, які сформувалися в результаті спільної діяльності представників певного етносу, спільноти, групи, зафіксовані в мові й культурі певної нації.

НКС ЖІНКИ, зафіксовані в пісенних текстах, відображають панівні позитивні чи негативні, колективні, традиційні уявлення про жінку, які побутували серед українців.

У *другому розділі «Номінація жінки як вираження національно-культурних стереотипів у текстах українських народних пісень»* змодельовано лексико-семантичне поле «Назви осіб жіночої статі» в народнопоетичній мовній моделі світу, проаналізовано номінації жінки, які вживаються в текстах українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп. За сукупністю його прямих, непрямих, фразеологічних, синонімічних та антонімічних номінацій визначено домінанти та складники з тими чи тими нашаруваннями образної та емоційно-оцінної семантики. З'ясовано, що номінація є невід'ємним засобом для фіксації та репрезентації в народнопісенних текстах національно-культурних стереотипів, що за допомогою номенів жінки реалізується НКС *«номінація жінки – її позитивна / негативна оцінка»*. Для аналізу семантики мовних одиниць залучено матеріали академічних словників.

Основними семами значенням лексеми *жінка* є *«доросла»* та *«особа жіночої статі»*, *«незаміжня»* або *«заміжня»*, які становлять підстави для реконструкції національно-культурних стереотипів образу жінки у свідомості українців, що зафіксовані в текстах народних пісень. У академічних словниках поміток щодо територіального вживання лексеми *жінка* немає. На підставі цього можна стверджувати, що ця лексема поширена в різних варіантах на території всіх основних діалектів та груп говірок, говорів, і це дає підставу використовувати записи текстів українських народних пісень з різних регіонів України.

Лексема *жінка* відзначається невисокою частотністю вживання в текстах аналізованих пісень. Її гіперонімом є слово ЛЮДИНА. Натомість, вживання її гіпонімів *дівчина, молодиця, жінка, баба, мати, дочка, сестра, невістка, наречена, дружина, покритка, вдова* є високочастотним. Перехід від гіпероніма ЖІНКА до конкретних назв дорослої особи жіночої статі, незаміжньої чи заміжньої, супроводжується виокремленням різних сем у лексемах поняття «жінка». На цій основі можна виділити різні семантичні підвиди мовообразу жінки.

За **віковою характеристикою** виокремлено чотири групи.

1. Лексико-семантична група *«молода незаміжня жінка»* в народних піснях представлена 10 лексико-семантичними підгрупами, що утворюють розгалужений синонімічний ряд: 1) *дівчина* – дівчина / девчена (поліс.) / дзевчена (поліс.) / дивчена (поліс.) / дівушка (поліс., черніг.); дівчата (мнж.); ді/євка (розм.); діва (заст., поет.); дівиця / девіца (заст., нар.-поет.); красовиця (діал., красуня): *Добрий вечір, дівчино, чия ти?*; 2) *молодичина* – молодичина: (...) *нехай же я погуляю з молодичиною*; 3) *челядина* – челядь (заст.); челядина (діал.): *Ой тепер же я Не дівка (...) та й не челядина*; 4) *панна* – панна (заст.); панянка / паненка (розм., заст.): *Ішла панна через двір, (...) На ній сукня в десять піл*; 5) *царівна, королівна* – царівна (розм.) / царевна / царуовна; королівна / каральовна / крілівна / крулівна: *Я не царівна, не королівна. Батькова дочка, як паняночка*; 6) *люба, кохана* – любов (перен.), люба (діал.), любка (розм.), любчина, полюбовниця (розм.); кохання, закохання (рідко), коханка; мила: *Оженися, мій синочку, візьми собі любку*; 7) *подруга* – подруга; подружина (діал.); товаришка (подруга); посестра (подруга); дружка (подруга): *Як побачиш, подружину, – Поклонися низько*; 8) *обрядові назви дівчини* – подояночка (зменш.-пестл.); рогуленька (етн.); гагілка, ягілочка: *Ой ти, рогуленько Будь собі*

малесенька; 9) негативно забарвлені назви дівчини – дрімля (перен., розм.); дрема; ледащо (зневаж.); заморока (перен.); зрадниця: *Чого, дрема, довго спала, Чом починка не напрула?*; 10) контекстуальні синоніми – сонце; місяць; зірка, зоря, зорочка, зіронька, зірочка (назви небесних світил, тіл); вода, водичка; криниця, криничка (назви природних стихій); пташечка; галонька, галочка; голубка, голубонька, голубиця; зозуля, зозуленька; ласті/овка, ластівочка, ластувойка; лебідочка; пава, павочка, павка, павонька; гуси; вутка, вутінка, утинка, вутя, качечки; перепілочка, перепілонька, перепеличенька (назви птахів); лиска; кунка, куночка; овечка, ярка; туриця; олень (назви тварин); рибка, рибчина, щука-рибонька (назви водних тварин); квітка; троянда, ро/ужа; рута, рутонька; жито, пшеничка, пшениченька; травичка (назви рослин та їх частин); береза; вишенька, черешенька; калина; ліщина; сосонка (назви дерев); серце, серденько, сердень, серденьятко (назви органів людського тіла); кришталь (назви речовин): *Ой пий, коню, цю водичку, Вона ключевая, Люби, козак, цю дівчину, Вона молодая.*

2. Лексико-семантична група «молода заміжня жінка» в народнопісенних текстах представлена однією лексемою молодиця: *Ой молодая молодице, Вийди до нас на вулицю, Винеси нам купайлицю!*

3. Лексико-семантична група «доросла заміжня жінка» складається з чотирьох лексико-семантичних підгруп: 1) жінка – жінка: *Ой покажи, кізо, Як жінки скачуть*; 2) пані – пані, пан/ня (розм.): *А в тім дворі красна паня*; 3) господиня – господиня / гуспудиня (діал.); господарка; г/газдиня (діал.); хазяйка: *Наші гуспудині рану встаї*; 4) кума – кума: (...) *Пійди до куми, огню набери, Із серця печаль з кумою розділи!*

4. Лексико-семантична група «жінка похилого віку» складається з однієї лексеми баба: *Возрадуються діти маленькі і баби старенькі.*

Назви жінки за **родинними стосунками та своєюцтвом** пройшли довгий і складний шлях розвитку. Їх основу утворюють праслов'янські слова, які збереглися в усіх сучасних слов'янських мовах і є активно вживаними. Серед назв спорідненості по прямій лінії у народних піснях найчастотнішими є назви *матері, дочки*.

1. Лексико-семантична група «мати» представлена в пісенних текстах трьома підгрупами:

1) «рідна мати» – мати, матір (заст., уроч.), мама (ласкаве), мамка (розм.), матка (діал.), матоха, мацоха (діал.); паніматка (заст.); неня (пестл.), жона (мати); порадниця; чарівниця (заст., у знач. рідна мати); розлучниця (розм., у знач. рідна мати): *Десь поїхав на чужину, (...), Свою рідну стару матір навіки покинув*;

2) «нерідна мати» – *мачу/о/еха, нерідна мати* (словосполучення *нерідна мати* вживалося у піснях і як назва *рідної матері*, яка не пускала на вечорниці, віддавала заміж за нелюба): *Поки ж ми мачухи не знали, не знали, То до одного столика сідали, сідали*;

3) «чужа мати»: 1) *свекруха / свекроха; свекрухна* (діал.), *свекрушина* (діал.); *чужа мати, нерідна мати, чужа чужина* (свекруха): *Білила, білила і ще лебеділа. Чужій матініці, проте, не вгодила*; 2) *теща*: (...) *Я ж тещами перебираю, Котора багата, я за тецу маю*; 3) *сваха*: *Моя мамка твою матір не хоче за сваху*; 4) *баба*: *В нашої баби добрая душа*.

2. Лексико-семантична група «дочка» представлена в пісенних текстах двома підгрупами: 1) дитина – дитина: *У садочку під калиною Плаче батько за дитиною*; 2) дочка – дочка / дачка / дочер, доч, донька (розм.); одиниця / єдиниця / їдиниця (розм.); цурка; падчерка (падчірка); робітниця (у знач. дочка); політниця (розм., заст., у знач. дочка);

ключниця (заст., у знач. дочка); розлучниця (розм., у знач. дочка): *Прилетів сокол Із чужих сторін До дочки моєї.*

3. Лексико-семантична група «сестра» представлена в пісенних текстах двома підгрупами: 1) *сестра* (рідна) – сестра: *Через свою мамку, Через рідні сестри Не можу Марусю Додому привести;* 2) *зовиця* (сестра чоловіка) – зовиця: *Ходила обідать, Зовицю одвідать.*

4. Лексико-семантична група «невістка» – невістка; невіхна (розм., діал., невістка); невіста (розм., діал., невістка); невірна; дівка (у знач. невістка); отецькая дитина (у знач. невістка); молодиченька (у знач. невістка); жаданка (у знач. невістка); паняночка (у знач. невістка); хазяйка (у знач. невістка); наймичка (у знач. невістка); слуга (у знач. невістка); ключниця (у знач. невістка); робітниця / неробітниця (у знач. невістка); пряха / непряха (у знач. невістка); ткаха / неткаха (у знач. невістка); ледащо (у знач. невістка); некукібниця (діал.) (у знач. невістка); некукільниця (у знач. невістка); непривітниця (у знач. невістка); пасмурниця (у знач. невістка); зеленуха (у знач. невістка); клеветуха (у знач. невістка); медведиця (у знач. невістка): *Чи була, мати, звістка, Що прийде невістка, (...) Отецька дитина.*

За сімейним станом (соціальною роллю) виокремлено чотири групи.

1. Лексико-семантична група «наречена» – молода; молодуха (діал.); княгиня (етн.); невеста (діал.); покриванка, покриватка (діал.), покривальниця; покривайниця: *Хвалилася княгиня, Що дарів повна скриня.*

2. Лексико-семантична група «дружина» – дружина; жінка; жона (нар.-поет.), жена (діал.); жонка (діал.); жуонка (діал.); невіста (розм., діал., у знач. дружина); дівка (розм., у знач. дружина), дівочка (у знач. дружина); замужята (у знач. дружина); коханка (у знач. дружина); баба (у знач. дружина); слуга (у знач. дружина); негідниця (у знач. дружина): *Вона йому, молодому, Дружиною буде.*

3. Лексико-семантична група «покритка» – поговорка (розм. у знач. покритка); вдова (у знач. покритка); дівчинонька (нар.-поет., пестл. у знач. покритка); ані дівка, ані жінка (у знач. покритка), ні жінка, ні дівка (у знач. покритка), не дівчина, не вдова (у знач. покритка): *Ой тепер же я ні жінка, ні дівка, тепер же я, молоденька, поговорка.*

4. Лексико-семантична група «вдова» – в/удова, вдовиця, одовиця (діал.); галка, пава, перепілка; бистра річка; лугова вода (контекстуальні синоніми): *Зашуміла зелена дуброва, Заплакала молодая удова.*

НКС «номінація жінки – її позитивна оцінка» у народнопісенних текстах репрезентований активним вживанням демінутивів (суфікси здрібніло-пестливого значення або слова з такими суфіксами). Найчисельнішою за кількістю демінутивних (здрібніло-пестливих) форм із проаналізованих лексико-семантичних груп є номени:

1) *мати* (30) – матінка (пестл.), матенька, матьонка, матюнка, матюнонька, матюночка, матінонька, маті/иночка (пестл.), матічка, матонька (пестл.), матойка, матуленька, матуся (пестл.), матусенька (пестл.), матушка; маменька, мамі/ічка, мамойка, мамочка (пестл.), мамуня (пестл.), мамунця (пестл.), мамунцюня, мамунейка, мамуненька, мамуся (пестл.), мамця (пестл.), мамцейка; паніматочка (заст., пестл.); ньенька (пестл.), ненечка (пестл.); найбільше похідних форм виникло на основі лексеми мати: *Кряче ворон, кряче, Матусенька плаче;*

2) дівчина (15) – дівчинонька (нар.-поет., пестл.), дівчинойка, дівчиночка; дівча / дівчя (с. р., зменш.-пестл.), дівча/ятко (с. р., розм.), дівчатъо (с. р.), дівчатонька (нар.-поет.), дівчаточка (пестл.); ді/євочка (зменш.-пестл.), дівчонка, дівонька (нар.-поет., пестл.), дівойка, ді/ивойке; чарівниченька (зменш.-пестл.): *Соснова кладочка лежала, лежала; По ній дівчинонька ходжала;*

3) господиня (11) – госпося (пестл.); господинейка, господине/онька, господиночка, господинька (зменш.-пестл.); господаро/ечка (пестл.); г/газдине/онька, г/газдинойка, г/газдиночка, г/газдинька (діал., пестл.); хазяєчка (зменш.-пестл.): *Й а в газдиненьки, красенько в неї;*

4) дочка (9) – дочечка (зменш.-пестл.); доня (пестл.), донечка (зменш.-пестл.), донейка, доненька (зменш.-пестл.); дононька, доненочка; одиниченька; цурочка: *Ходи, донейко, додомойку, (...) Прийшли до тебе добрії люди;*

5) дружина (8) – дружинонька (поет., пестл.), дружиночка; жінонька, жіночка (зменш.-пестл.); жононька, жоночка; жонухна; жонушка;

6) невістка (4) – невістиця, невістонька (песть., зневаж.), невісточка (пестл., зневаж.); невіхонька: *Ой а ци ти, невістице, нині приведена.*

У народних піснях поширеними є *прикладкові сполучення*, які підсилюють або уточнюють: емоційне ставлення до жінки та її оцінювання – дівчина-душка, дівчина-золото, дівчина-переборниця, дружечки-паняночки, матінка-пава, матінка-голубонька, матінка-ютка; матінка-вишенька / вишня, матінка-черешенька тощо; родинні стосунки – дівчина-небога, дівчата-небожата: *Ти, дівчино-переборницю, много перебираши.*

У пісенних текстах про щасливе подружнє життя чоловік звертається до любої дружини, називаючи її *мила, милесенька, хорошая* (позитивно марковані епітети); *серденько* (пестл. назва жінки при звертанні); *голубка, голубочка сива, лебедонька* (пестл. назви жінки при звертанні, виражені номенами птахів); порівнює її з *ягодою, рожею*, для нього вона – *потіха, радість, порадонька* (позитивно забарвлені іменники): *Ой жінко моя, Голубко моя, Дружино моя, Потіхо моя!* У піснях про нещасливе кохання для опису нелюбої дружини використовуються епітети з негативним оцінним забарвленням (чимало із заперечною часткою не-) – *невдала, невдатна, негарна, негідна, погана, встидка, бридка; порівняння із вороною, гнилою колодкою: Чужая сторінка, невдалая жінка. Ой що чужії жінки білі, як лебедки, А моя, серце, жінка, чорна, як ворона, (...), гнила, як колодка.*

Серед проаналізованих пісенних текстів зафіксовано віддієслівні іменники, пейоративні іменники із заперечною часткою не-, які виступають заміниками поняття *жінка*, підкреслюючи різні ознаки, і мають негативний емоційно-оцінний зміст: *Уставай, невістко, неробітнице, Ти нашому добру некукібнице, Та нашому роду непривітнице!* Образи свекрухи та невістки в українських народних піснях марковані частково позитивно / частково зневажливо. Лексема свекруха найчастіше сполучається з епітетами, що виражені прикметниками, *лиха, чужа, нерідна*. На позначення **свекрухи** в піснях уживаються фразеологічні словосполучення *чужа чужина, чужая сторононька: Чужая сторононька од вітру шумит, Чужая мати хоть не б'є, а болит.* У пісенних текстах зафіксовано одну пейоративну форму від лексеми свекруха – лексему **свекрушище** (зневажл. те саме, що свекруха; утворена за допомогою суфікса згрублості *-ищ-*): *Вари, вари, свекрушище, вареники з сиром.*

Для змалювання образу невістки в піснях використовуються такі тропи: епітети (*молода, молодесенька, любя, хороша, висока, жадана, багата*), порівняння (*як сонце, як калина, як ялина, як ягода, як рожя*), які підкреслюють красу молодої жінки. Для відображення зневажливого ставлення до невістки використовується переважно стилістично знижена лексика: *ледащо, неробонька, неробітниця, некукібниця, невдашечка, непривітниця, пасмурниця, зеленушка, клеветуха, клеветушка*; порівняння із *медведицею*; за допомогою епітетів *сонливая, дрімливая, лінивая* підкреслюються негативні характеристики жінки: ***Невістонька, неробонька, Іно завше спить, іно завше спить***.

В аспекті вираження опозитивних моделей проаналізовано антонімічні відношення в текстах, а саме: мовні способи вираження різних типів загальної поняттєвої моделі «*незаміжжя – заміжжя*», яка реалізує **стереотип** «*краще дівування, ніж заміжжя*» – «*дівка – заміжжя жінка – вдова*». Протиставлення безтурботного життя *молодої незаміжньої дівчини* – обтяженому сімейними, господарсько-побутовими клопотами життя *заміжньої жінки*; третім компонентом цієї опозиції виступає лексема *вдова*, яка у сполученні з епітетом *бідная* (нестягнена форма від прикметника *бідний*), розширює уявлення українців про сімейний статус жінки та обов'язки. Опозиція реалізується через словосполучення, які розкривають зміст життя *дівчини, жони* та *вдови*. «*Молодая дівчинонька*» (незаміжжя жінка) не має ніяких турбот, у її «*веселій голівоньці*» і «*гадки нема*»; «*хазяйська жона*» (заміжжя жінка) заклопотана, працює день і ніч, щоб забезпечити чоловіка і дітей, створити в хаті затишок і добробут – «*все складки складає*»; «*бідная вдова*» – «*думки думає*»: жінка після втрати чоловіка змушена самотужки нести на своїх плечах увесь тягар домашнього господарства, вона повинна виконувати і чоловічу, і жіночу роботу, щоб прогодувати себе і дітей: *Ой хто найсолодше в світі прожива: Чи хазяйська жона, а чи бідная вдова, А чи дівчина? Хазяйська жона все складки складає, Бідная вдова думки думає, А в молодій дівчиноньці, у веселій голівоньці І гадки нема. У тексті веснянки ця опозиція підсилюється словосполученнями «за віночок та й у таночок» – «у печі да огонь горить», «бори, каша кипить», «в колисці да дитя кричить», у яких, за допомогою іменників *вінок, танок; піч, бори, каша, колиска, дитя* та дієслів *горить, кипить, кричить*, описано і протиставлено обов'язки та атрибути заміжньої жінки і атрибути дівчини: ***А дівочкам да своя воля: Що за віночок та й у таночок. Що молодиці да й невинниці (невільниці): Що у печі да огонь горить, А на припечку бори, каша кипить, А в колисці да дитя кричить***.*

У веснянках зафіксовано протиставлення *дівчина – баба, дівочка – бабочка*, які реалізують загальну поняттєву модель «*молода – стара*», тобто **стереотип** «*придатна до заміжжя – не придатна до заміжжя*». Атрибутом молодої незаміжньої жінки є *вінок* (символ кохання, шлюбу), який протиставляється атрибуту жінки похилого віку (баби) – *серпові* (сільськогосподарське знаряддя для зрізання злаків, трави): ***Старим бабам по серпочку, (...), А дівчатам по віночку***.

Поняттєва модель «*нелюба – любя*», а саме: **стереотип** «*небажана для одруження дівчина – бажана для одруження дівчина*»: *Бо моя нелюба в танку ходить, Всім дівчатам в перешкоді. На її віночок з глухої кропиви, Щоб вона його не зносила. (...) Сонцем та вітром ізсушила, Нас на весілля не просила (...) Бо моя миленька в танку ходить, Всім дівонькам танок водить. На її віночок з зеленого барвінку, Щоб вона його зносила, (...) Сонцем та вітром не зсушила, Нас на весілля всіх просила*. Протиставлення «*нелюба – любя*» реалізується за допомогою антонімічних словосполучень «*дівчатам в перешкоді*»

(незграбна, погано танцює) – «*дівчатам танок водить*» (найкраща дівчина у дівочій громаді, перша дівка на селі); «*віночок з глухої кропиви*» (кропива – трав'яниста рослина, стебло та листя якої густо вкриті жалкими волосками; символ неприязні до інших; запустіння, бідності, навіть розпусної поведінки) – «*віночок з зеленого барвінку*» (барвінок – трав'яниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітами; символ життя і безсмертя людської душі; символ дівочтва, дівочої краси, чистоти, першого кохання; барвінковий вінок – традиційний атрибут весільних обрядодій; дівчина, що втратила до весілля свою чистоту, втрачала й барвінок, отже, не вдягала вінка). У фольклорних творах у нелюбої дівчини «*усе в неї погане*», якщо ж вона люба – «*усе стає надзвичайним, ідеальним*» (Н. Данилюк).

Поняттєва модель «*рідна мати – чужа мати / свекруха*». Опозиція «*мати – свекруха*» є виявом **стереотипу** «*свій – чужий*» у стосунках між батьками й дітьми. Ставлення до невістки, свекрухи в українських піснях звичайно негативно конотоване, тому образ рідної матері позитивно маркований, а образ свекрухи – негативно: *Хтось при моїй мамі буде панувати, А я при свекрусі буду бідувати*. У пісенних текстах зафіксовано ще одну опозицію: *Прилетіло до його три зозуленьки, (...) Що в головоньках, то його мати, Що край серденька, то його сестра, А що в ніженьках, його милая. Плаче першая – як річка гуде; Плаче другая – як криниченька; Плаче третя – як роса паде. Що перша плаче повік довіку, Що друга плаче по рік до року, Що третя плаче, як роса паде. Як сонце зійде, росу висушить, Дві неділі пройде, мила заміж піде*. Ці поєднання реалізують загальну поняттєву модель «*рідна мати – рідна сестра – мила*», які оплакують молодого козака, що загинув. Протиставлення реалізується через словосполучення, які розкривають зміст горя матері (втрата сина), сестри (втрата брата) та милої (втрата коханого). Мати оплакує своє дитя найдовше – до останніх днів свого життя «*повік довіку*» (тривалість страждань), вона «*як річка гуде*» (сила страждань); сестра – «*як криниченька*» (сила страждань) «*по рік до року*» (тривалість страждань); а кохана дівчина найшвидше забуває про свою втрату – «*як роса паде*» (сила страждань) «*як сонце зійде, росу висушить*» (тривалість страждань) і може за два тижні вийти заміж за іншого.

Отже, образ ЖІНКИ в усіх групах маркований переважно позитивно. Серед негативно забарвлених назв жінки – *дрімля, дрема, ледаця, заморока, зрадниця, неробітниця, некукібниця* тощо. Зафіксовано лише 1 пейоратив *свекрушище* (зневаж.; утворений за допомогою суфікса згрубілості *-ищ-*) у лексико-семантичній підгрупі ЧУЖА МАТИ.

У *третьому розділі* «**Лексико-стилістичні засоби репрезентації національно-культурних стереотипів мовообразу жінки в українських народних піснях**» досліджено і проаналізовано мовні засоби вираження конкретних мікростереотипів жінки та опис їх функцій, за допомогою яких реалізуються та фіксуються складники національно-культурного стереотипу мовообразу жінки у народних піснях: іменники-соматизми, прикметники-кolorативи, дієслова; фразеологізми; синоніми, антоніми; епітети, порівняльні звороти, метафоричні конструкції.

Для реконструкції НКС мовообразу жінки, які репрезентовані в українських народних піснях різних жанрів, проаналізовано:

1. Позитивний НКС ЖІНКА-КРАСУНЯ, що містить опис *мікростереотипів* «*Зовнішність*», «*Зовнішній вигляд*».

«**Зовнішність**». За кількісними показниками найповніше репрезентовані стереотипи на позначення зовнішніх характеристик жінки. У розділі визначено наповнення категорії «краса» (гарна, приваблива зовнішність; уroda) та характеристики красивої молодої жінки, виражені епітетами: *гарна, гарнесенька, краща; в/уродлива; хороша, хорошая; красна, красніша, прекрасна; ладан, ладнесенька; мила, милесенька, премила; гожа; брава; пишна; файна*. **Гарна дівка ще й вродлива, в неї доля нещаслива**. Найвищий вияв вроди молодої незаміжньої жінки в українських народних піснях передано за допомогою дієслів *малювати, писати*; порівняльних конструкцій «мов намальована», «як писанка», «мов на папері / бумазі написана»: **Малювали і писали Дівчиноньки брови**.

У пісенних текстах лексема *краса* є одним із компонентів реалізації загальнопоняттєвої моделі «дівчина / незаміжня жінка» – «жінка / заміжня жінка». У народній пісні протиставляється безтурботне життя *дівчини* (молодої, повної життєвої сили, здоров'я) і життя *заміжньої жінки* (обтяжена і виснажена сімейними клопотами): **Бо дівоцькая краса, Як весняная роса, – У меду потонає**. Образ дівочої (дівоцької, панянської) краси у веснянках пов'язаний із ритмом природного часу: – *Та подай, матко, ключи, Одімкнути небо, Випустити росу, Дівоцьку красу*. Міфологічне значення охорони дівочої краси полягає в тому, що її збереження є умовою збереження плодоносної сили землі, що забезпечує майбутній урожай (М. Філон).

«**Вік жінки**». У піснях зображено *молоду, молоденьку, молодесеньку* жінку: **Сестро моя дорогая, Не йди заміж молодая**; рідше *стара, старенька* (мати, баба): **Ненька старенька, сестриця зроста, І вже мені пора прийшла**.

У структурі **стереотипу ЖІНКА-КРАСУНЯ** значну вагу мають номінації соматизмів, виражених іменниками – *обличчя (личко, личенько, личейко, личечко), щоки (лиця, личенька), брови (бровенята, брівки, брівоньки), очі (оченька, оченята, очка, вічейка, вочейка, гочі), губи (губоньки, губочки, уста устонька), вухо, шия, груди, коса (кіска, косонька, косойка), голова (голівка, головонька), рука (ручка, рученька, руки, рученьки, рученята), палець (пальці, пальчики, середня пучка), ноги (ні/ожки, ніженьки, права нога), стегно (боки, клуби, ледвоньки, лідвоньки, лядвоньки), тіло, стан, зріст*; визначено найчастотніші епітети, виражені прикметниками-кологративами (*рум'яний, червоний, красний, чорний, чорнії, карі, голубі, голубенькі, сиві, синій, білий, біленький, білесенький, русий, жовтий, золотий, золотавий*; порівняння (*як рожка, як квітка, як калина, як калина з молоком, як малина, як ягода, як яблучко* (про обличчя); *пшениченька, льон* (про волосся, косу); *береза, тополя, ялина* (про зріст, статуру); *зоря, сонце* (загальна характеристика зовнішності), *як шнурочки* (про брови), *чорні, як терночок, ясні, як день, кращі срібних зірок* (про очі) та ін.). У жартівливих піснях для характеристики *багатих дівчат* використовується лексеми з негативним забарвленням *губата* (з великими губами), *тембата* (діал., значення теж саме): **Багатая, губатая**. З негативним забарвленням у народнопоетичних текстах згадується *руда дівчина*, вона вважається *негарною*: *Ой у полі три криниченьки, Любив козак три дівчиноньки: Чорнявую та білявую, Третю руду та поганую*. У народній пісні про кохання за допомогою опозиції «дівоче обличчя» – «жіноче обличчя» реалізується **стереотип** «краще дівування, ніж заміжжя»: **Було личко як калина, Стало – біла глина**.

Серед українців, особливо чоловіків, існував **стереотип** «краще бідна з чорними бровами, ніж багата з волами». Цей стереотип реалізується за допомогою лексичної

опозиції із використанням прикметників-кологоративів *білий, чорний*: *А у тої близенької Воли та корови. (...) А у тої далекої Гарні чорні брови*. Худоба може «пропасти, поздохати», а краса «не змиється, не злиняє»: *Воли да корови всі повиздыхають, Біле личко, чорні брови повік не злиняють*.

«**Зовнішній вигляд**». Докладно описано основні елементи жіночого строю, прикраси та взуття, що дає змогу розкрити НКС, який сформувався в уяві українців під впливом гендерних стереотипів, «*красива жінка – гарно одягнена*». У пісенних текстах зафіксовано назви одягу, виражені іменниками (переважно історизми – застарілі слова, що вийшли з ужитку разом із предметами й поняттями, названими цими словами): *саят / сает, кармазин, кармазина, блават, оксамит* (назви тканин); *свита, сукманонька, сафіян, кептар* (верхній жіночий одяг); *панчішки, сукня, сукняночка, сукенки / суконки, сорочка / козулька, ковточки / кофточки, шнурівка, корсет, спідниця, літник* (основний жіночий одяг); *вінок, стрічка, стьожка, бинда, кісник* (головні убори дівчини); *хустка / фустка, хусточка, платочок, чіпчик, чепець, чепчик, завій, завоєць, тканка, кибалка, кибалочка, камка, каптур, рубок, намітка, серпанок* (головні убори заміжньої жінки); *чоботи, чобітки, черевички, бутки; сапожки, скореньки; ходачки* (взуття); *намисто, коралі / корали, згарда* (прикраси). Для того, щоб підкреслити заможність жінки та коштовність одягу, у піснях зазначається його кількість і вартість. Використано назви грошових одиниць тієї історичної доби та їх еквівалент, виражений кількісними числівниками, (*червінці, сороківці, злоті; два, три, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, сто*): *На ні панчішки (...) За сороківця, ба й за червінця. (...) чобітки (...) За два червінця*.

Аналізуючи опис жіночого одягу різних вікових груп, варто зазначити, що одяг *молодих незаміжніх жінок* яскравий, багато оздоблений, що символізує розквіт життєвої сили, бажання та готовність до шлюбу. Використовуються епітети, виражені прикметниками: *багатий, бідний, перешитий, мудрий, червоний, дорогий, шовковий, золотий, срібний, семипільний, узький* та ін. Опис одягу заміжньої жінки реалізував **стереотип** «одяг – ознака сімейного достатку». Серед проаналізованих пісенних текстів деталей одягу *старших жінок* не зафіксовано.

2. Позитивний НКС ХОРОША ЖІНКА складається із:

1) мікростереотипу ХОРОША ДОЧКА, який містить:

- **стереотип ДОЧКА – ПОМІЧНИЦЯ**, у пісенних текстах реалізується за допомогою дієслів на позначення виконання хатніх та сільськогосподарських робіт: *У піч дрова рубає. В печі запалила, Вечерять наварила, Матір спати положила; Вона не спала да рушнички шила, Шила, вишивала шовком, біллю; Там Галя пиєницю жала, Пиєницю жала, снопи в'язала;*
- **стереотип СЛУХНЯНА ДОЧКА**, у пісенних текстах реалізується за допомогою епітета *покірна* та різних форм дієслова *кланятися*: *Покірнеє та дитятко та Наталка. Покірненько отцю, неньці кланяється*. Отже, у пісенних текстах ХОРОША ДОЧКА репрезентована частково як слухняна дитина-помічниця, яка шанобливо ставиться до своїх батьків, радиться з ними, просить їхнього благословення на шлюб із своїм обранцем, виконує всю жіночу роботу;

2) мікростереотипу ЧЕСНА / НЕЧЕСНА ДІВЧИНА, який у пісенних текстах розкривається за допомогою мовних одиниць: епітетів *добра, славна, хорошая, чесная, гречна, поважна – недобра, лиха*; метафоричних словосполучень *малина зацвіла, калина*

розквітла; порівнянь – як сова, як бочка дірява; поведінка ЧЕСНОЇ дівчини – ходити на вечорниці, але «тримати розум», «берегти віночок» (збереження дівочої честі): *Під сосною росла, А недобрая до нас прийшла. Нічого дивовати, Бо такая била і мати; Напишіте в реєстри, Бо такії били і сестри.*

3. Мікростереотип ГАРНА ДРУЖИНА складається із:

- стереотипу ХОРОША ГОСПОДИНЯ, у пісенних текстах реалізується за допомогою епітетів-прикметників – *проворна, моторна, чепурна, шварна, робітна, угідна, приємна, привітна, розумна, вірна (вірная, вірнесенька): Моя жінка і робітниця, До хазяйства кукібниця, І до роду привітниця;*
- стереотипу «краще бідна дружина (працьовита і красива), ніж заможна (негарна і ледача)»: *Багачка-бурлачка не хоче робити* – «не хоче робити» (дієслово із заперечною часткою не); *А багацька розкішниця Захоче лежати* – «захоче лежати» (лежати – перен., розм. нічого не робити; ледарювати); *Не бери, сину, в золоті, А бери, сину, в роботі. Ой бо золота й меду купимо, А роботоньки не научимо Чужої дитиньки;*
- стереотипу «гарна жінка у гарного чоловіка» реалізується у пісенних текстах порівнянням дружини із зеленіцькою травою, черешенькою: *А під старим дубом – трава зеленіцька, Так при добрім мужі – жєна молодіцька.* У народних піснях, записаних на Буковині, чоловік дбає про свою любов дружину, щоб вона була гарною, щоб з нею «не соромно було вийти»: *Та сти, любко, до полудня, Без обіду піду, Шоби мені не був сором, Як де с тобов вйду.*

4. Мікростереотип РІДНА / НЕРІДНА МАТИ складається із:

- стереотипу «мати – найближча з рідні людина»: *Да нема-ж цвіту найповнішого над ту маківочку; А нема роду найвірнішого над ту матиначку;*
- стереотипу «мати – перша вчителька», у піснях зафіксовано дієслова на позначення дій матері щодо дитини: *недосипає (ночі), колише, співає; ростить, доглядає (волосся), вчить «гарно грати» і «красно співати»; повинна навчити, як «годити свекорку»: Чом мене не вчиш, ненько? Навчи мене, моя матінко, Як свекорку годити;*
- стереотипу «мати – порадиця», реалізується у народнопісенних текстах за допомогою трикомпонентної опозиції «жінка – теща – мати»: (...) *теща* для привіту, *жінка* для світу, *А ти, стара мати, порадиця в хаті.*

У традиційній культурі українців вважалося, що материн гнів народжується з любові до дитини і швидко минає: *А маткина гроза, Як літня роса; мати «не боронить» доньці «літи погуляти»: Погуляй собі, доню, Я тобі не бороню; слухняних дітей мати ніколи не б'є і не лає: Чом дівчина не весела, мабуть, мати била? Мене-ж мати вік не била; мати шкодує дочки, не будить рано, «прикриває»: Я в матінки сплю до днинки, Мамка мня прикриває.*

НКС «нерідна мати / мачуха – зла, лиха» реалізується у народних піснях за допомогою протиставлення чужої матері своїй / рідній, яке підсилене антонімічною парою дієслів *потрутить* (діал. штовхне) – *приголубить* (проявляючи ніжність, ласку, пестити кого-небудь; голубити): *Чужа матінка ударить, ще й ногою потрутить, Своя вдарить, та й к собі приголубить.* За народними уявленнями, між мачухою і нерідними дітьми не може з'явитися почуття любові, у пісенних текстах це виражено фразеологічним словосполученням «не пристане до серденька» (пристати до серця – полюбити, уподобати кого-, що-небудь): *Матінка умре, та й такої не буде. Хоть вона буде, то вона студенька,*

Не пристане в'на до мого серденька. Для характеристики мачухи вжито епітет *студненька* (від прикметника студена – дуже холодна; перен. байдужа).

5. *Мікростереотип ЖІНКА-ЧАРІВНИЦЯ* складається із:

- **стереотипу «гарна дівка – чарівниця»** (кожна красива дівчина наділена надзвичайною силою, знається на чар-зіллі): *Ой ти, дівчино-чарівниченко! Причарувала моє серденько, Причарувала мою ти душу (...)*;
- **стереотипу «мати – чарівниця»** (чарує гарного парубка, щоб донька вдало вийшла заміж): *Я його не чарувала, хіба моя мати – Брала пісок із-під ніжок його чаровати;*
- **стереотипу «вдова – чарівниця»** (заміжні жінки боялися вдів, щоб вони не заподіяли лиха їхнім чоловікам; матері не дозволяли синам одружуватися із вдовами, щоб ті не зчарували їхніх синів): *Не дивися єї в очі, Бо боюся я, що тая вдова Причарує тебе вночі.*

Для реалізації *мікростереотипу ЖІНКА-ЧАРІВНИЦЯ* констатуємо лексеми з коренем *чар-*: *чари, чароньки, чар-чаровина, чару/овати, причарувати*; дієслова на позначення магічних дій під час процесу чарування: *копати, полоскати, варити, запроваляти, закипати* (зілля, корінь): *Та копай, дочко, зілля З-під білого каміння, Да будемо варити, Да милого манити. Копала зілля З-під білого каміння, Полоскала на річці, Запроваляла в горілці, Полоскала на броду, Запроваляла на меду, Приставила до печі, – Став козак до речі. Став корінь закипати, Став козак промовляти. Іще корінь не вкипів, А вже вівчар прилетів.*

Отже, у пісенних текстах за допомогою лексико-семантичних, фразеологічних та стилістичних одиниць зафіксовано основні національно-культурні стереотипи ЖІНКИ. Вони є колективними; позитивними, частково негативними; функціонують на всій території України.

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічні засади дослідження ґрунтуються на визначенні стереотипу як міжгалузевого терміну, який використовується в соціології, психології, мовознавстві. У дисертації розглянуто зміст поняття «стереотип» у дослідженнях сучасних науковців (Є. Бартмінський, В. Жайворонок, І. Іванова, О. Кісь, Т. Космеда, О. Селіванова, Т. Сукаленко та ін.), представників різних наукових напрямів, які виокремлюють ті характеристики та властивості стереотипу, що відображають його роль з позиції аспекту певного дослідження. Саме мова відіграє важливу роль у оформленні та фіксації стереотипів; складові компоненти стереотипів (змістові та образні) відзначаються традиційністю, неподільним відтворенням у мовному потоці, відносною змінюваністю при формуванні, наявністю емоційно-оцінної маркованості та модальності. В етнолінгвістиці це поняття застосовують до певних етнічних, соціальних чи професійних груп людей. На основі наявних дефініцій було визначено поняття *стереотипу*: це концентроване знання, схематизована інформація, усталена в структурах колективної свідомості, яка сформувалася внаслідок спільної діяльності представників певного етносу, спільноти, групи; зафіксована в мові й культурі певної нації. Завдяки науковим дослідженням мовної фіксації стереотипів вдалося поглибити уявлення про засоби етнічної та культурної ідентифікації народу, його історію, стосунки з представниками інших етносів.

Проблема типологізації національно-культурних стереотипів полягає у виокремленні великої кількості різновидів стереотипів з огляду на найрізноманітніші критерії їх

класифікації: за суб'єктом стереотипізації (*колективні, індивідуальні*); за типом соціальної групи (*етнічні, релігійні національні*); за протиставленням «свій – чужий» (*автостереотипи, гетеростереотипи*); за змістом афективного компонента (*позитивні, негативні; стверджувальні, заперечні*) тощо. Розмаїття опрацьованих класифікацій засвідчує, що стереотип є багатофункціональним явищем. Кількість критеріїв типологізації та виокремлення на їх підставі видів стереотипів досить велике. Вони відображають різницю в поглядах на методіку аналізу феномену стереотипу: кожен виділений тип задає окремих напрям роботи над стереотипами під час дослідження.

Національно-культурні стереотипи жінки в традиційній культурі українців сформувалися під впливом: давньої етнічної культурної традиції (*етнокультурні стереотипи*), синтезу язичницьких та християнських вірувань (*релігійні стереотипи*), етикетних норм поведінки, громадської думки та життєво-звичаєвого права (*гендерні й інші соціальні стереотипи*). У пісенних текстах стереотипні уявлення про зовнішність жінки різних вікових категорій репрезентовані неоднаково. Найчастотнішим та докладним є опис дівочої краси, оскільки дівчина повинна була привернути увагу молодих чоловіків, щоб вийти заміж. Тягар буденності, важка фізична праця та постійні клопоти змінювали зовнішність заміжніх жінок, тому в піснях підкреслено лише окремі портретні риси. Опис зовнішності старших жінок серед проаналізованих пісенних текстів не був зафіксований.

На основі опрацьованих пісенних матеріалів та напрацювань українських дослідників вивчено і описано структуру національно-культурного стереотипу жінки в українській мові. Національно-культурний стереотип жінки складається з таких різновидів: *майбутня жінка – дівчина*: дівчина-дочка, дівчина-господиня, дівчина-наречена (позитивні мікростереотипи), дівчина-чарівниця, нечесна дівчина (негативні мікростереотипи); *заміжня жінка – жінка-дружина, жінка-господиня, жінка-мати* (рідна мати, теща) (позитивні мікростереотипи), жінка-мачуха, жінка-свекруха (негативні мікростереотипи); *жінка-покритка* (негативний мікростереотип), *жінка-вдова* (негативний мікростереотип).

Національно-культурний стереотип «*номінація жінки – її позитивна / негативна оцінка*» реалізується в пісенних текстах за допомогою лексико-семантичних, фразеологічних та стилістичних засобів. Номінації жінки, які вживаються в народнопісенних текстах різних тематико-жанрових груп, свідчать, що українці здебільшого ставились до жінки з повагою, ніжністю.

У народних піснях для характеристики різних етапів життя жінки використовується трикомпонентне протиставлення: безтурботне життя молоді *незаміжньої жінки* – обтяжене клопотами життя *заміжньої жінки* – переповнене труднощами життя жінки, яка втратила чоловіка, – антонімічні пари *дівчина – жінка, дівчина – вдова, жінка – вдова*, в межах одного тексту часто використовується трикомпонентна антонімія *дівчина – жінка – вдова*, яка розкриває загальну поняттєву модель «*незаміжня – заміжня*», що реалізує національно-культурний стереотип «*краще дівування, ніж заміжжя / вдівство*».

Аналіз народнопісенних текстів різних жанрово-тематичних груп дав змогу встановити, що найпоширенішими національно-культурними стереотипами мовообразу жінки, які знайшли свою репрезентацію в українських народних піснях, є *жінка-красуня* (зовнішність), гендерний стереотип «*красива жінка – гарно одягнена*»; «*одяг – ознака сімейного достатку*»; «*хороша жінка – погана жінка*». НКС *хороша жінка* є комплексною категорією і має такі складники: *хороша дочка* (дочка – помічниця, слухняна дочка), *чесна*

дівчина, гарна дружина, рідна мати. НКС погана жінка – також комплексна категорія, яка складається з негативних рис (мікростереотипів), що розглядаються як недоліки жінки, які відрізняють її від «звичайних» жінок, що дотримувалися норм поведінки: *нечесна дівчина, нерідна мати (мачуха), жінка-чарівниця (дівчина-чарівниця, мати-чарівниця, вдова-чарівниця)*.

У дисертації проаналізовано мовні засоби вираження конкретних стереотипів жінки і опис їх функцій, за допомогою яких реалізуються і фіксуються складники національно-культурних стереотипів мовного образу жінки в народних піснях: іменники-соматизми (*лице, щоки, брови, очі, губи, вухо, шия, груди, коса, голова, рука, палець, ноги, стегно, тіло, стан, зріст* та ін.); прикметники-кolorативи (*рум'яний, красний, чорний, карий, голубий, сивий, синій, білий, русий, жовтий, золотий* та ін.); дієслова (наприклад, для реалізації стереотипу жінка-чарівниця: *чару/овата, причарувати; копати, полоскати, варити, заправляти, закіпати* (зілля, корінь) та ін.); фразеологізми (*чужа чужина* (свекруха), *не пристане до серденька* (про мачуху, яка не зможе щиро полюбити чужих дітей) та ін.); синоніми (наприклад, молода незаміжня жінка – *дівчина, діва, дівця, красовиця, молодичина, челядь, челядина, панна, панянка, царівна, королівна, любов, любя, любка, любчин, коханки, кохання, закохання, коханка, мила, подруга, подружина, товаришка, посестра, дружка* та ін.); антоніми (*дівчина – молодиця, молодиця – баба, дівчина – вдова, заміжня жінка – вдова* та ін.); епітети (наприклад, про одяг жінки – *багатий, бідний, перешитий, мудрий, червоний, дорогий, золотий, срібний, семипільний, узький* та ін.); порівняльні звороти (*як рожя, як калина з молоком, як малина, як ягода, як яблучко* (обличчя); *пшениченька, льон* (коса, волосся); *береза, тополі* (зріст); *зоря, сонце* (загальна характеристика зовнішності), *як шнурочки* (брови), *чорні, як терночок, ясні, як день* (очі) та ін.); метафоричні конструкції (*малювали чорні брови, брови полиняють* та ін.).

Отже, у пісенних текстах за допомогою лексико-семантичних, фразеологічних та стилістичних одиниць зафіксовано основні національно-культурні стереотипи жінки, з-поміж яких виокремлено: колективні (за суб'єктами стереотипізації: народні пісні – колективне творіння, тому і стереотипи, виокремлені в них, будуть колективними, а не індивідуальними); позитивні, частково негативні (за змістом афективного компонента); зафіксовані на всій території України.

Перспективою наукового дослідження може бути укладання словника національно-культурних стереотипів українського народу, зафіксованих не лише в текстах українських народних пісень, а в усій словесній творчості українського народу.

Основний зміст дисертації висвітлено в таких публікаціях:

1. Шеремета В. П. Лексико-стилістичні засоби вираження національно-культурних стереотипів мовообразу дівчини в українських народних піснях / В. П. Шеремета // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). Вип. 5: зб. наук. пр. за ред. академіка Л. І. Мацько. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – С. 254–262.

2. Шеремета В. П. Лексико-стилістичні засоби вираження народних уявлень про труднощі та переваги життя вдови (на матеріалі текстів українських народних пісень) / В. П. Шеремета // Наукові записки Нац. у-ту «Острозька академія». Серія «Філологічна»: зб.

наук. пр. / уклад.: І. В. Ковальчук, С. В. Новоселицька. – Острого: Вид. Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. – Вип. 49. – С. 238–241.

3. Шеремета В. П. Соціальні стереотипи жінки у текстах українських народних пісень та мовні засоби їх вираження / В. П. Шеремета // Наукові записки Бердянського держ. пед. у-ту. Філологічні науки: [зб. наук. ст.] / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ: ФО-П Ткачук О. В., 2015. – Вип. VII. – С. 65–72.

4. Шеремета В. П. Особливості номінації заміжньої жінки в українських календарно-обрядових піснях зимового циклу як вираження культурних стереотипів українського народу / В. П. Шеремета // Наукові записки Нац. у-ту «Острозька академія». Серія «Філологічна»: зб. наук. пр. / уклад.: І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселицька. – Острого: Вид. Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. – Вип. 56. – С. 331–334.

5. Шеремета В. П. Мовна реалізація українського культурного стереотипу «гарна жінка» засобами номінацій деталей строю, взуття й прикрас у пісенних текстах / В. П. Шеремета // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного у-ту. Серія: Філологія: зб. наук. пр. / Гол. ред. Ш. Р. Басиров. – Одеса, 2015. – Вип. 18. Т. 1. – С. 53–56.

6. Шеремета В. П. Колоративна лексика як засіб відображення уявлень українців про жінку в українських народних піснях / В. П. Шеремета // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. пр. / Відп. ред. М. Я. Плющ. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 12. – С. 241–247.

7. Шеремета В. П. Національно-мовний стереотип у сучасних наукових парадигмах: типологія, функції / В. П. Шеремета // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): зб. наук. пр. / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця: ТОВ Фірма Планер, 2015. – Вип. 22. – С. 317–323.

8. Sheremeta V. P. Language means describing mother-in-law in the imagination of Ukrainians in Ukrainian folk songs / V. P. Sheremeta // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. Scientific journal. – 2015. – 9-10 (September – October). – P. 107–110.

Тези, матеріали конференцій:

1. Sheremeta V. P. Nomination of mother in the Ukrainian folk songs as express of cultural stereotypes of the Ukrainian people / V. P. Sheremeta // Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives. Proceedings of the 8th International symposium. «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education. Vienna. 2015. P. 108–113.

2. Шеремета В. П. Мовна реалізація національно-культурних стереотипів в українських народних піснях / В. П. Шеремета // Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 20-21 листопада 2015 року / відп. ред. д-р філол. наук, проф. І. В. Ступак. – Одеса: Міжнар. гуманітарний ун-т, 2015. – С. 38–41.

3. Шеремета В. П. Стереотипы в украинских народных песнях / В. П. Шеремета // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования: сб. науч. тр. VII Междунар. конф., Брест, 26-27 нояб. 2015 г.: в 2 ч. / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина; ред. кол.: Л. А. Годуйко (и др.); под общ. ред. О. Б. Переход. – Брест: БрГУ, 2016. – Ч. 1. – С. 236-240.

4. Шеремета В. П. Етнолінгвістичний аспект вивчення національно-культурних стереотипів / В. П. Шеремета // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація. 2016 – рік англійської мови: Тези доповідей XV наукової конференції з міжнародною участю. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – С. 230-231.

АНОТАЦІЯ

Шеремета В. П. Національно-культурні стереотипи мовообразу жінки в українських народних піснях. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2017.

У дисертації вперше в українському мовознавстві здійснено монографічне дослідження національно-культурних стереотипів мовообразу жінки; описано лексико-семантичні, фразеологічні та стилістичні одиниці, за допомогою яких відбувається фіксація цих ментальних структур у пісенних текстах; з'ясовано умови їх функціонування у пісенних текстах різних жанрів, проаналізовано стилістичні функції.

У дослідженні узагальнено теоретичні й практичні набутки вивчення проблем взаємодії мови й культури, мови та народу, носія цієї мови й культури. Концептуальний апарат дослідження ґрунтується на наукових здобутках етнолінгвістики, лінгвокультурології. Розглянуто зміст поняття «стереотип» у дослідженнях представників різних наукових напрямів, які виокремлюють ті характеристики та властивості стереотипу, що відображають його роль з погляду конкретного дослідження; подано власну інтерпретацію структури національно-культурного стереотипу мовообразу жінки в українській мові на матеріалі українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп.

Змодельовано лексико-семантичне поле «Назви осіб жіночої статі» в народнопоетичній мовній моделі світу, проаналізовано номінації жінки, які вживаються в текстах українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп. За сукупністю його прямих, непрямих, фразеологічних, синонімічних та антонімічних номінацій, визначено доміанти та складники з нашаруваннями образної та емоційно-оцінної семантики. З'ясовано, що номінація є невід'ємним засобом для фіксації та репрезентації в народнопісенних текстах національно-культурних стереотипів, що за допомогою номенів жінки реалізується національно-культурний стереотип «номінація жінки – її позитивна / негативна оцінка». Для аналізу семантики мовних одиниць залучено матеріали академічних словників.

Проаналізовано мовні засоби вираження конкретних стереотипів жінки, описано функції, за допомогою яких реалізуються та фіксуються складники національно-культурного стереотипу мовообразу жінки в народних піснях.

Ключові слова: стереотип, національно-культурний стереотип, мовний стереотип, гендерний стереотип, образ, номен.

АННОТАЦИЯ

Шеремета В. П. Национально-культурные стереотипы языкового образа женщины в украинских народных песнях. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2017.

Диссертационное исследование посвящено одной из актуальных проблем лингвистики – особенностям структуры и языковой реализации национально-культурных стереотипов языкового образа женщины в украинских народных песнях разных жанрово-тематических групп.

В диссертации впервые в украинском языкознании осуществлено монографическое исследование национально-культурных стереотипов языкового образа женщины; описано лексико-семантические, фразеологические и стилистические единицы, с помощью которых происходит фиксация этих ментальных структур в песенных текстах; выяснены условия их функционирования в песенных текстах разных жанров, выделены их стилистические функции.

В исследовании обобщены теоретические и практические достижения изучения проблем взаимодействия языка и культуры, языка и народа – носителя этого языка и культуры. Концептуальный аппарат исследования с точки зрения языкознания основывается на исследованиях этнолингвистики, лингвокультурологии. Рассмотрено развитие понятия «стереотип» в исследованиях представителей разных научных направлений, выделяющих те характеристики и свойства стереотипа, которые отражают его роль в тексте с точки зрения конкретного исследования.

В реферируемой работе освещены проблемы типологизации национально-культурных стереотипов. Уточнены существующие классификации стереотипов, выяснено, что проблема типологизации национально-культурных стереотипов заключается в выделении большого количества разновидностей стереотипов с учетом самых разнообразных критериев их классификации: по субъекту стереотипизации (коллективные, индивидуальные), по типу социальной группы (этнические, религиозные), по противопоставлению «свой – чужой» (автостереотипы, гетеростереотипы), по содержанию аффективного компонента (позитивные, негативные; утверждающие, отрицающие) и др. Разнообразие классификаций показывает, что стереотип является многофункциональным явлением. Количество критериев типологизации и выделение на их основании видов стереотипов достаточно велико. Они отображают разницу во взглядах на методику анализа феномена стереотипа: каждый выделенный тип задает отдельное направление работы над стереотипами во время исследования.

В диссертации описаны национально-культурные особенности стереотипных представлений о женщине в традиционной культуре украинцев. Представлена авторская научная интерпретация структуры национально-культурного стереотипа языкового образа женщины в украинском языке на материале украинских народных песен разных жанрово-тематических групп.

Смоделировано лексико-семантическое поле «Название лиц женского пола» в народнопоэтической языковой модели мира, состоящее из: 1) номинаций женщины согласно возрастной характеристике (*дівчина, жінка, баба*); 2) номинаций женщины в связи с ее семейным статусом и родственными связями (*мати, дочка, сестра, невістка*); 3) номинаций женщины в связи с ее социальной ролью (*наречена, дружина, покритка, вдова*). По совокупности прямых, косвенных, фразеологических, синонимических и

антонимических номинаций определены доминанты и составляющие поля с теми или иными наслоениями образной и эмоционально-оценочной семантики. Выяснено, что номинация является неотъемлемым средством для фиксации и репрезентации в текстах народных песен национально-культурных стереотипов; с помощью номена женщины реализуется национально-культурный стереотип «номинация женщины – ее позитивная / негативная оценка». Для анализа семантики языковых единиц привлечены материалы академических словарей.

В диссертации проанализированы языковые средства выражения конкретных стереотипов женщины и их функции, с помощью которых реализуются и фиксируются составляющие национально-культурного стереотипа языкового образа женщины в народных песнях: существительные-соматизмы (*брови, очі, рука* и др.); прилагательные (*красний, чорний, білий* и др.); глаголы (для реализации стереотипа женщина-чародейка: *причарувати; копати, полоскати, варити* (зелье, корень) и др.); фразеологизмы (*чужа чужина* (свекровь); *не пристане до серденька* (мачеха) и др.); синонимы (молодая незамужняя женщина – *дівчина, челядина, товаришка* и др.); антонимы (*дівчина – молодиця, молодиця – баба, заміжня жінка – вдова* и др.); эпитеты (например, об одежде женщины – *бідний, мудрий, золотий*); сравнительные обороты (*як рожка, як калина з молоком* (лицо); *пшениченька, льон* (коса, волосы); *береза, тополя* (рост); *зоря, сонце* (общая характеристика внешности), *як шнурочки* (брови), *чорні, як терночок, краці срібних зірок* (глаза) и др.); метафорические конструкции (*лиця малювали; брови писали*).

Анализ народных песен разных жанрово-тематических групп позволил установить, что наиболее распространенными национально-культурными стереотипами языкового образа женщины, представленными в украинских народных песнях, являются: *женщина-красавица* (внешность), гендерный стереотип «*красивая женщина – хорошо одета*»; «*одежда – признак семейного достатка*»; *хорошая женщина – плохая женщина*. Национально-культурный стереотип «*хорошая женщина*» является комплексной категорией и состоит из следующих микростереотипов: *хорошая дочь* (дочь – помощница, послушная дочь), *честная девушка, красивая жена, родная мать*. Национально-культурный стереотип «*плохая женщина*» состоит из отрицательных черт (микростереотипов), которые рассматриваются как недостатки, отличающие ее от «обычных» женщин, придерживающихся норм установленного социального поведения: *нечестная девушка, неродная мать* (мачеха), *женщина-чародейка* (девушка-чародейка, мать-чародейка, вдова-чародейка).

Ключевые слова: стереотип, национально-культурный стереотип, языковой стереотип, гендерный стереотип, образ, номен.

SUMMARY

Sheremeta V. P. National and cultural stereotypes language of images of a woman in Ukrainian folk songs. – Manuscript.

Dissertation for the degree of the Candidate in Philology: Specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2017.

In the dissertation for the first time in Ukrainian linguistics was made the monographic study of national and cultural stereotypes of the movoобраз of a woman described lexical-semantic, phraseological and stylistic unit in which the fixation of mental structures in the lyric songs, found

the conditions of their functioning in texts of different genres analyzed and summarized their stylistic features. The study summarizes the theoretical and practical achievements to study the problems of interaction between language and culture, language and people the carrier of the language and culture in terms of linguistics (ethnolinguistics, linguistics), on which the conceptual apparatus of research; reviewed the development content of the concept of «stereotype» in studies of different scientific fields, highlighting the characteristics and properties of the stereotype that reflect its role in terms of specific research, presented his own interpretation of the structure of national cultural stereotype of the movoobraz of a woman in the Ukrainian language based on the Ukrainian folk songs of different genre and thematic groups. Simulated lexical-semantic field «Spell females» in the world of folk language model analyzed the category of a woman, which are used in the texts of Ukrainian folk songs of different genre and thematic groups. From the combination of its direct, indirect, idiomatic, and synonymous antonymous nominations and determined its dominant elements with certain layers of imagery and emotional evaluation semantics. It was found that the nomination is an indispensable tool for recording and representation in folk-song texts of national and cultural stereotypes that a woman using nomina implemented national cultural stereotype of the «nomination of a woman – its positive / negative rating». To analyze the semantics of language units involved materials of academic dictionaries.

The linguistic means of expression of specific stereotypes of a woman and a description of their functions, which are implemented and fixed components of the national cultural stereotype of a movoobraz of a woman in folk songs have been analyzed: somatisms-nouns, adjectives koloratyvy verbs; phraseologisms; contextual synonyms, antonyms; epithets comparative turnovers, metaphorical construction.

Key words: stereotype, national and cultural stereotype, linguistic stereotype, gender stereotype, image, nomina.

Підписано до друку 17.01.2017 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Наклад 100 прим. Зам. № 011

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.